

PRŮZKUMY LIDOVÉ ARCHITEKTURY VČERA A DNES

PROF. ING. ARCH. JIŘÍ ŠKABRADA, CSc.

Podstatnou část náplně tohoto čísla časopisu tvoří práce zabývající se lidovou architekturou. Výzkum této stále ještě nejpočetnější složky našich historických staveb i našeho památkového fondu se v posledních desetiletích dostal díky společenským proměnám do zajímavé a specifické situace. Podle masové účasti na takto zaměřených každoročních seminářích, pořádaných ústředním pracovištěm NPÚ, by měl být počet specialistů na tuto problematiku téměř inflační, ale skutečnost je odlišná: publikujících odborníků, jejichž práce snese kritické srovnání a posouvá úroveň vědomostí kupředu, je jen velmi málo a značná část z nich pracuje jako nezávislí odborníci nebo jen v dílčí vazbě na instituce památkové péče. Obrazem této situace je i prezentace vesnické specializace v nedávno vyšlé knize *Zkoumání historických staveb*¹⁾.

Důvodů pro málo početnou badatelskou špičku a problematickou úroveň dalších pracovníků je jistě více, ale jeden zásadní je přímým důsledkem zmíněných společenských proměn: zvýšený pocit osobní svobody ve smyslu uplatňování vlastních názorů a ochrany soukromí mimo jiné paradoxně způsobuje, že možnost vstoupit do vesnické historické stavby je dnes podstatně obtížnější než dříve. Školení, jehož zásadní část tvořily desítky a stovky „prolezlých“ staveb, je pro dnešní mladé odborníky zcela nedosažitelné. Přitom podle vlastních zkušeností mohu prohlásit, že takováto terénní praxe je (samozřejmě nikoli sama o sobě) pro věrohodný a autoritativní přehled v oboru naprosto klíčová. Schopnost změny banálního vnímání směrem k „rentgenovým očím“ prostě nelze získat pouhým poslechem výkladu, studiem literatury a občasnou exkurzí.

Období, kdy se budoval potenciál vědomostí pro výběr a prohlašování vesnických památkových rezervací a zón, tedy politicky a společensky všeobecně mizerná sedmdesátá a osmdesátá léta 20. století, byla paradoxně v tomto ohledu svým způsobem ideální – projít v zamýšlené rezervaci během několika málo dnů většinu objektů bez jakékoli ohlašovací přípravy bylo zcela obvyklé. Hovořím o praxi v ateliéru lidové architektury průzkumového střediska Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů (SÚRP MO). Kupodivu i tenkrát platilo, že tehdejší krajská památková střediska většinou neměla odborníky na průzkumy vesnických staveb přímo mezi svými pracovníky, ale zadávala tyto průzkumové práce do zmíněného ústavu. Dnes, při povinné existenci průzkumových oddělení na územních odborných pracovištích NPÚ, by asi bylo prospěšné jak externí zadávání některých průzkumů, tak také speciální školení pracovníků, kteří se vesnické problematice chtějí věnovat.

Pesimistické názory na osudy vesnických památek říkají, že výchova ke zkoumání těchto objektů je svým způsobem zbytečná, protože tyto stavby po kratší či delší době stejně zmizí, resp. budou přestavěny a modernizovány takovým způsobem, že bude jejich výzkum

1) V. Razím – P. Macek (edd.), *Zkoumání historických staveb*. Praha 2011.

nemožný a zbytečný. V tomto ohledu zmíněná masová účast na specializovaných seminářích (které se ale rozhodně nevyznačují aktivní a věcnou účastí všech přítomných) připomíná známou parkinsonovskou paralelu o kulminaci počtu zaměstnanců britského ministerstva kolonií v okamžiku definitivního rozpadu impéria. V takto problematické situaci by tím zodpovědnější mělo být schraňování dosud získaných informací. O to snaživější by také měla být komunikace s majiteli objektů v nejceněnějších lokalitách – rezervacích a zónách, protože tyto areály by měly ve společenském vědomí vytvářet viditelný a atraktivní most k chápání hodnot tradiční vesnické výstavby.

Logickým krokem ke zviditelnění těchto nejceněnějších vesnických lokalit by nepochybně měly být snadno dosažitelné atraktivní a přitom fundované publikace. Situace je přitom taková, že svoji monografii nemá – až na jedinou čerstvou výjimku – žádná vesnická památková rezervace ani zóna. Onou zmíněnou výjimkou jsou Holašovice, tedy vesnice zahrnutá do seznamu světového kulturního dědictví UNESCO.²⁾ Přitom ale existence knížky není výsledkem systematické snahy památkové péče o propagaci kulturního dědictví a činnosti památkových orgánů, nýbrž jednání soukromé kulturní agentury FOIBOS, která dokázala přesvědčit Ministerstvo kultury o smysluplnosti vynaložení prostředků pro jimi vymyšlenou edici o našich památkových areálech pod patronací UNESCO a následně pro její přípravu a realizaci našla a přemluvila skupiny odborníků. Podobně soukromou iniciativou je účtyhodná snaha kolegy Jana Pešty o zpracování souhrnného regionálního přehledu vesnic s výraznějším podílem historických staveb³⁾ (podobná edice byla zamýšlena již na sklonku „starého režimu“ k uplatnění informací získaných při zmiňovaných plošných průzkumech pro přípravu prohlašování rezervací a zón, ale tato snaha se tehdy – právě tak jako samo prohlašování – ukázala jako iluzorní). Kniha o historických konstrukcích⁴⁾ nebo českokrumlovské Muzeum stavebních dějin a řemesel⁵⁾ jsou ostatně další příklady akcí zastupujících za památkovou péči (a pro ni) v situacích, kdy jednotlivci absenci systémového snažení už nemohli vydržet a udělali alespoň sami, co mohli.

Práce na publikaci o Holašovicích se snažila dosáhnout zřejmě jako první na vícedisciplinové propojení terénního průzkumu staveb s historickými písemnými a mapovými podklady. Přitom se ale muselo bojovat s paradoxní situací, že pro tuto obec věrohodný plošný průzkum stále neexistuje – údaje se dávaly dohromady v časovém tlaku z mozaiky, v níž nejslabším článkem byly právě seriózní poznatky ze samotných staveb. Oporou nám byly jen dílčí vědomosti z jednání památkových referentů v objektech a snaha vytrdit věrohodné informace z elaborátu zpracovaného na pražské Fakultě architektury ČVUT v rámci úsilí o zařazení do zmíněného souboru památek UNESCO (regulérní stavebněhistorický průzkum – od Petra Dostála – existuje pouze pro kovárnu na návsi a vznikl díky osobním kontaktům).

Po dlouhých zkušenostech jsem snad oprávněn říci, že získávání dobrých průzkumových informací záleželo vždy zejména na kvalitě konkrétních lidí – nejen zpracovatelů, ale i objednavatelů. Nejvíce vesnických plošných průzkumů jsme v SÚRPMO zpracovávali pro tehdejší středočeské krajské památkové středisko, které vyniká mezi ostatními regionálními pracovišti dodnes. Horší situace v některých regionech přináší bohužel někdy v získávání a uchování informací o historických stavbách i značné a nenahraditelné ztráty. Je mi velmi líto, že se to v oblasti lidové architektury týká také tak klíčových regionů, jako jsou jižní Čechy, kde se například nedávno zhroutil další (soukromý) pokus o zřízení zoufale potřebného regionálního skanzenu. Symbolem nejen zdejší situace je pro mne i „středověký“ mlýn v Hoslovicích, k jehož obnoveným objektům průzkumové informace – pokud je známo – stále neexistují. Podobně problematická se jeví rovněž informační situace kolem mimořádně závažného případu domu usedlosti čp. 1 v Mirkovicích na okrese Český Krumlov, v němž roubení jeho obytné části nejspíše opravdu představuje nejstarší existující (známý) objekt svého druhu u nás. Stavba mohla být nedávno neuvěřitelně „odepsána“ Ministerstvem kultury zřejmě i z toho důvodu, že odborná veřejnost není ani několik let od objevu věrohodně seznámena s průzkumovými informacemi.

2) J. Škabrada (ed.), *Holašovice / Vesnická památková rezervace*. Praha 2010.

3) J. Pešta, *Encyklopedie českých vesnic*. Praha, od r. 2003.

4) J. Škabrada, *Konstrukce historických staveb*. Praha 2003 a 2008.

5) Muzeum stavebních dějin a řemesel v Českém Krumlově. Český Krumlov 2006.

Pro různý charakter zadání průzkumu včetně plošných vesnických průzkumů a inventarizací nepochybně stále platí, že způsob a míra podrobnosti zpracování tématu by se měla vázat na měřítko grafického výstupu. Takto byla naše tehdejší představa vyjádřena s ukázkami těchto výstupů ve stati kolegy Dostála ve sborníčku referátů ze skromného a velmi dělného semináře tehdejších pracovníků z oblasti péče o památky lidové architektury v Plástovicích v roce 1987.⁶⁾ Další práce členů ateliéru na přelomu režimů při plošných inventarizačních průzkumech ve dvou jihočeských okresech a zbytku okresů Středočeského kraje už zabezpečovala jednotnou strukturu záznamu pomocí vyplňování připraveného systému kolonek a jejich následného převodu do počítačové databáze, včetně lokalizačního propojení s mapovým podkladem.

V závěru prací pro přípravu prohlašování VPR a VPZ na půdě tehdejšího ekvivalentu ústředního pracoviště NPÚ, kdy bylo nutné přetavit průzkumové poznatky o vybraných vesnicích do různě stručných hodnotících souhrnů, nám už byla hierarchie vesnických průzkumů s podílem jejich jednotlivých složek vcelku jasná. Od té doby si stále myslím, že princip dobré průzkumové práce spočívá ve vyváženosti využití zdrojů – tedy poměru mezi tou složkou práce, pro niž je pramenem poznání objektu sama tato stavba (včetně příslušného srovnávacího kontextu) na jedné straně a na druhé straně archivářskou rešerší – tedy rozborem písemných, případně plánových podkladů, jejichž existence a využití jsou již na samotné stavbě vlastně nezávislé. Při naší zmiňované dnes již historické průzkumové a inventarizační práci byla vždy základním pramenem poznání – i vzhledem k našemu převažujícímu původnímu školení – zejména ona zmíněná první, tedy stavební složka. Záviděli jsme ale přitom našim zavedenějším „městským, kostelovým a zámeckým“ kolegům jejich rešerše historických písemných pramenů, na jejichž zpracování jsme jako začínající specializace většinou „neměli nárok“.

V tomto ohledu poskytují shodou okolností obě „vesnické“ práce, otištěné v tomto čísle časopisu, příklady specifického, možno říci extrémního přístupu: v jednom případě s převahou poznávání samotných staveb prakticky bez opory písemných pramenů, ve druhém naopak s převažujícím charakterem právě této rešerše – tedy spíše jako příprava pro terénní práci. Byť je rozdílnost těchto materiálů ovlivněná i konkrétními podmínkami pro práci v lokalitách a archivech, odpovídá nepochybně způsobu školení zpracovatelů a může být v tomto ohledu podnětem k metodické diskusi o školících pracovištích.

Shodou okolností je problematika lidové architektury přítomna v tomto čísle časopisu ještě v další práci, a to způsobem, který navozuje možnost hlubšího zamyšlení o vzájemném ovlivňování a pronikání zvyklostí menšinových slohových staveb na jedné a většinových vesnických objektů na druhé straně. Na mysli mám krovy kostela v severočeské Jedlce, přesněji horní části jejich středových rámců s charakteristicky regionálním detailem podélného ztužení. Takovéto zavětrování se totiž používalo masově ve střechách tamějších dřevěných domů, zatímco u řádné barokní krovové konstrukce „nemá co dělat“. Pro povolané tesaře, kteří ovládali a v Jedlce na začátku 18. století použili „řádné“ zvyklosti tehdejší tesařské práce – tedy šikmé i stojaté stolice, však zřejmě byly neúplné ondřejské kříže s typickými přesahy do té míry samozřejmou součástí práce, že je nemohli vynechat ani u náročněji provedeného krovu na kostele.

V současné době probíhající příprava metodiky plošných vesnických průzkumů je jistě žádoucí, přestože existence metodiky sama o sobě reálnou situaci – ať už v poznávání nebo konkrétní péči o památky – nepochybně vylepšit nemůže. Věrohodný pohled by poskytl teprve dlouhodobější srovnání akcí před a po vydání metodiky tam, kde takové materiály již existují. Třeba u stavebněhistorických průzkumů všeho druhu ale představuje bariéru vůči takové prověrce – jak známo – už samo zjištění jejich zadání a zpracování, o evidenci a uložení elaborátů nemluvě. Asi to souvisí i s velmi rozdílnou kvalitou těchto prací a ochotou jejich zpracovatelů „přinášet kůži na trh“ (a také s neochotou případných kritiků vytvářet si mezi kolegy nepřátele – proto existuje otevřených debat tohoto druhu daleko méně, než by situace vyžadovala).

6) Seminář o lidové architektuře / Plástovice CB 1987 (Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, Odborné a metodické publikace, sv. 9.), Praha 1988.

Průzkum prostě bude svou úrovní vždy odpovídat kvalitě přípravy jeho zpracovatele. V oblasti lidové architektury bylo v minulosti téměř jisté, že při pohledu na „památkovou kartu“ jako základní informační zdroj o příslušné stavbě se čtenář zpravidla z textu nedověděl více, než bylo patrné z nepoučeného pohledu na vnějškovou fotografii, která byla na kartě přilepená. Doufám, že tato doba je dnes již minulostí a že v budoucnosti budeme mít o někdejších autentických památkách k dispozici alespoň hodnověrné informace.

